

LENGYEL ZOLTÁN

A szappanbuborék alternatívái

LOSONCZ ALPÁR: A FORMAKERESŐ ELLENÁLLÁS

Napvilág Kiadó
Budapest, 2020
385 oldal, 3200 Ft

Ha annak az egyszerű gondolatnak az igazságát sikerül belátni minden következményével együtt, hogy az idő *nem* pénz, akkor már meg is kapta gondolkodásunk a fönnálló renddel szembeni radikális kritikához szükséges *kezdő* lendületet. Hiszen innen már nem is olyan nehéz eljutni ahhoz (néminemű Marx-stúdiók is tovább lendíthetnek), hogy föltárjuk „a (kritikailag értelmezett) munka jelentéseit, a munka státusát a kapitalizmusban.” Ennek alapja a konkrét és elvont munka kritikai elválasztása: „egyfelől fennállnak a konkrét munkák a specifikus tudásokkal, képességekkel, másfelől létrejön a mérés és összehasonlítás céljából a specifikumoktól való elvonatkoztatás és a tiszta munkaidőre való leegyszerűsítés”. Mindennek eredményeképpen áll elő „a számszerűsített összehasonlítás lehetősége, amely csak az időbelileg megnyilatkozó különbségeket méri az objektivitást biztosító pénz segítségével” (Losonczi Alpár: *A formakereső ellenállás*, 355–6). Így lesz a kapitalizmus, pontosabban szólva a tőkés termelési mód reális absztrakciója révén a fönnálló rend egyik axiómája az, hogy az idő: pénz.

Ám, mondhatjuk most már rátérve Losonczi Alpár kötetének címébe is fölvett egyik vezérmotívumára és fő témájára, szintén könnyedén belátható, hogy a fönnálló renddel (amennyiben *rendről* beszélhetünk egyáltalán) szembeni *ellenállásnak* nemigen lehet hatékony formája, ha, tegyük föl, pusztán hangosan skandáljuk az utcán, akár engedik, akár nem, hogy az idő nem és nem és nem pénz. Ez jobbára időpazarlás (és pénzünk sem lesz több tőle föltehetőleg). Hiszen a kapitalizmus reális absztrakciói (melyek egyik eminens példája a pénz és annak elvont azonosítása a (munka)idővel) strukturális determinációkká, szükségszerűségekke csontosodnak. A kritikai ellenálláshoz azonban az is szükségesnek látszik, hogy radikális elgondolást alakítsunk ki a szükségszerűségről. Különösképpen szükségesnek látszik, hogy ra-

dikális kritikát gyakoroljunk korunk egyik lózungbálványa, a politikumtól elidegenített „gazdasági szükségszerűség” fölött. A szükségszerűség ugyanis, állítja egy kritikus ponton Losonczi Alpár, esetleges (és emlékezzünk: Søren Kierkegaard határozta meg egy paradox révén úgy a sors fogalmát mint szükségszerűség és esetlegesség egységét). „Ha processzuálisan szemlélődünk, és a »gazdaságít« is megszabadítjuk a rá nehezedő célirányos-funkcionális ballaszttól, akkor bár elfogadhatjuk, hogy a gazdasági szférában ugyan mindig jelen vannak bizonyos strukturális determinációk, de be kell látnunk, hogy ezek *történetiek és esetlegességek által meghatározottak*. Parafrazeálva azt mondhatnánk, hogy a gazdaságban a kontingencia »egyenesen vastörvény«. A szükségszerűség ugyanis: kontingens. És a gazdasági szükségszerűség is kontingens” (365).

Az ellenállás tehát, újra fölveve kuszálódó fonalunkat, nem lehet pusztán tagadás vagy negativitás. Kevés annyit kijelenteni vagy szajkózni, hogy az idő *nem* pénz. Érdemes viszont megpróbálni föltárni a kortárs időtudat alternatíváit. A kötet első tanulmányának (mely egyébként a legkésőbb született, és az egyetlen, amelyik magyar nyelven jelent meg először *A jövő emlékezete* címen) bevezető részében a szerző kiemeli: „...[a] historizmusmozzanat nem csupán a későkapitalizmus tartozéka, hanem a modern időtudat önmagával vívott harcának belső része. Pontosabban a historizmus mint *transzcendencianélküliség és emlékezeti pozitívizmus* szerves része a modernség önreflexiójának” (20). Nem sokkal később megfogalmazza ennek az időtudatnak a korrekcióját, mely egyúttal a modernitás történetét differenciáló és strukturáló erőnek is bizonyul. A modernitás története nem-egyidejűségek és disszonanciák története: „A francia forradalom egybeforr a Haitin kitört forradalommal [1791. augusztus 22-én tört ki lázadás a francia gyarmati uralom ellen Toussaint Louverture fölszabadult rabszolga vezetésével Hispaniola szigetén, mely végül 1804-ben a független Haiti állam megalapításával végződött – L. Z.], s így az eredendő *nem-egyidejűségek* jutnak érvényre. A modernség mint állandó átmenet magába foglalja ezeket a nem-egyidejűségeket, mert a modernségben minden történelmi vonatkozást áthat az időbeli *disszonancia* tapasztalata. *Maga a modernség differenciálódik effajta disszonanciákra*: hiába tesz szert uralomra a kronológiai-rationális, mennyiségileg szervezett időforma, amely arra hivatott, hogy eleget tegyen a kapitalista módon szervezett időimperativusoknak, a modernség temporalitását e disszonanciák tagolják” (28).

Engedjétek meg, hogy ezen a ponton egy talán megvilágító potenciával rendelkező kitérőt tegyek. Halasi Zoltán *Bella Italia. Nászút 1980* című 2016-ban megjelent verseskötetében van egy hosszúvers, mely illuminatív konstellációba állítható az eddig említettekkel. A vers címe *Bologna (Stazione Centrale)*. Az ólomévek vége felé, 1980. augusztus 2-án ezen a vasútállomáson bomba robbant: 85 halálos áldozat, több mint 200 sebesült. A vers beszélője/beszélői perspektivikusan idézik meg a történeteket, a záró sorban pedig a „nászúton lévő” „lírai alany” több mint poentíroz: „Bolognában a vonatunk nem áll meg.”

Odüsszeusz, mint ismeretes, a vérrel és egyéb áldozati fluidumokkal teli gödör fölött állva kivont karddal csalogatja a holt lelkeket Teiresziász, a jós szavát keresvén. A következő sorokban a vers beszélője retroaktív mágiával idézi meg a merényletben hirtelen-váratlan holt lelkeket életük perspektívájából bevon(z)va őket:

Te, aki a mamádhoz készülődöttél,
te, aki nagybátyádhoz verseiddel,
te, aki vadvizekre műlegezni,

te, aki még letennél néhány vizsgát,
te, aki a Szent Márk teret fotóznád,
te, aki tengerparton pincérkednél,
te, aki leszerződnél társulathoz,
te, aki munka híján hazamennél,
te, aki cukorgyárba laboránsnak,
lásd világosan, szappanbuborék volt.

Tervek táblái, életállomások,
kék, zöld, sárga, narancs és vörös gyűrűk,
lágyszíves pont a centrális korongban,
te, szénalapú megfigyelő, látod,
csillagszivárvány, saját tükörcsképed
az esetleges szükségszerű volta,
a szükségszerű esetleges volta,
a folyamatok színe és visszája,
addig fogd meg, amíg kicsi, a rókát,
felszáll a por és ágyat vet a csendnek.
(Halasi Zoltán: *Bella Italia*, 81–82.)

Halasi Zoltán jegyzete a „szappanbuborékhoz”: „célzás részben arra, hogy Licio Gelli [fiatalon fasiszta önkéntes, később gyáros, befolyásos pénzember, költő, valamint a Propaganda Due = P2 szabadkőműves páholy nagymestere – L. Z.] szerint az olasz politikát háttérből irányító P2 szabadkőműves páholyt csak felfújták ellenségei, az újságírók; az egész ügy Gelli szerint nem volt más, mint »una bolla di sapone«, szappanbuborék” (102). Meghagyom az olvasónak, a költő eljárását követve, hogy utánanézzon eme „szappanbuborékban” fölsejelő tümeményeknek és annak, hogy milyen máig ható érvénnyel rendelkeznek – ha szeretne.

Az ellenállás (gondolkodója) formát keres. A kötetben utolsóként szereplő, már idézett írásában („Tőke, válság: homeopátia?”) az olasz Antonio Negrivel, az olasz ólomévek egyik meghatározó alakjával vitatkozó szerző stratégiaileg is kiemelt fontosságú kulcsfogalma a forma. A kötet egyébként jó néhány revelatív formaelemzést kezdeményez vagy visz végig esetenként. Vegyük föl ezúttal a marxai ihletésű fonalat az áruformánál, mely gondolatmenet dialektikája révén részben „vissza” is kalauzol bennünket a pénzhez! „Az ellentmondások dinamikája *formák* kialakulásában érhető tetten. Például a cserében a munka terméke az áru *formáját* ölti magára, mely egyszerre foglalja magában a csere- és használati érték feszültségét, és egyszerre előbbinek dominanciáját utóbbi felett. A csereérték önállósulása ideiglenesen felold egy ellentmondást, ám eredménye az, hogy intézményesül a hatalmi különbség tőkék és a »puszta munkaerő« tulajdonosai, a bérmunkások között. Vagy tekintsünk még távolabb! A csere során a dolgok áruformát nyernek, és a pénz válik mértékükké. Ezzel valami feloldódik, úgymond formát nyer. Ám a pénz mozgása eleve magában rejtje az örület szikráját, a vad, orgiához hasonlatos, spekulatív bacchanáliák lehetőségét. [...] Az áru feloldja az ellentmondást a *privát* és a *társadalmi szintek* között, ám a köztük fennálló különbséget nem törli el, sem annak lehetőségét, hogy utóbbi föléje kerekedjen az előbbinek, akár az erőszak árán. Az ellentmondások csakis időlegesen tekinthetőek feloldottnak; csak olyan *formák* léteznek, amelyekben az ellentmondások megjelenhetnek, ám nem tűnnek el. Nem az egyensúly modellje láttatja ezeket a folyamatokat, hanem a feszültségi szikrák kisülései” (327–328). És korábban már megtudjuk a címben szereplő válságról, hogy az a dialektikus „ellentmondások erőszakos robbanása” (314), melynek során „erőszak által közvetített módon

önállósulnak az egyébként szintézisben lévő mozzanatok” (315). Mindez *mutatis mutandis* érvényes a kritikai ellenállásra, és az erőszak és hatalom (*Gewalt*) kritikájára is. Hiszen a válasz a kérdésre, hogy „mit tesz az uralkodó osztály, amikor hatalmat gyakorol?” „Kényszerformákat létesít, amelyek felújítják a strukturális dominációt” (385).

Végül csak fölvetésszerűen hadd említsek meg még egy összefüggést, mely nem tünetszerű, ám mégsem véletlen, és sem nem szükségszerű, sem nem esetleges. A kortárs kritikai társadalomelmélet két legjelesebb magyar gondolkodójának, Losoncz Alpárnak és Tamás Gáspár Miklósnak is meghatározó tapasztalata a kisebbségi lét. Losoncz Alpár előző kötetének (*A hatalom(nélküliség) horizontja. Hommage à Új Symposion*. Forum, Újvidék, 2018) egyik fejezetcíme orientálhat bennünket az összefüggés föltárásában: „Hogyan/miért lesz a kisebbségből forradalmár?” Lezárásképpen ebből a könyvből (ha nem is az említett fejezetből) idézek: „Mindig szaván kell fogni a hatalmat ahelyett, hogy az eszmények és a valóság közötti diszkrepanciákon lamentálunk ítéletnapig. Nem várhatunk a jövőre, elébe kell menni a szabadsággyakorlásnak, ez volt az eredeti symposionista gondolat, az első nemzedék programja, amely mélyen belenyúl a kisebbségi létezés szövetébe: Jugoszláviában mindenki kérdezhet, beszélhet, nekimehet a falnak, megrendítheti a fennállót, a kritika nem nemzeti előjog, nem földrajzi aspektus, hanem univerzális kapacitás, gyakorolhatják a többségiek és a kisebbségiek egyaránt, nincs kettős mérce, az emancipáció kísérlete, a »valóságos mozgás« az emancipáció felé mindenkinek kijár. Ebből a beszédhelyzetből szól az Új Symposion” (Losoncz Alpár: *A hatalom(nélküliség) horizontja*, 176–177).